
УДК 821.161.2 - 1.09" 19"

Еміграція як шлях героя до себе у драматургії Лесі Українки

Людмила Шкурдода,
аспірант кафедри української літератури
Сумського державного педагогічного університету ім. А.С. Макаренка

У статті на основі драматичних творів Лесі Українки досліджуються особливості художнього трактування проблеми еміграції як складного процесу пошуку себе через самопізнання, духовний зв'язок із родиною, рідною землею.

Ключові слова: *неоромантизм, еміграція, пізнання себе, емігрант, інший.*

З огляду на популяризацію у сучасному літературознавстві нового прочитання класики, переосмислення життєвих цінностей, явищ, процесів, що мали характерний вияв у літературі кінця XIX — початку XX століття, набуває актуальності дослідження художнього оприявлення у творчості письменників проблеми еміграції. Різні бачення емігрантської дійсності, її художнє потрактування, жанрово-стильове оформлення та образно-змістове наповнення заявлено у творчості Т. Бордуляка, С. Васильченка, В. Винниченка, К. Гриневичевої, П. Карманського, Б. Лепкого, П. Майорського, О. Маковея, О. Олесья, В. Пачовського, В. Стефаніка, Лесі Українки, І. Франка та інших. "Конче необхідно не тільки простежити тематику та ідейний пафос творів емігрантів і про еміграцію, а й відтворити образ світу, вибудуваний у них, та їх поетику", — стверджував Р. Гром'як [1, с. 251]. На думку дослідника, художня спадщина письменників кінця XIX — початку XX століття є широким полем для дослідження мистецьких засобів, спрямованих на художнє освоєння сутності еміграції, її причин і проявів, духовного світу емігрантів у сприйнятті іншого соціокультурного середовища, рівня духовного зв'язку з материкою Україною за відсутності безпосереднього спілкування.

Мета статті — на основі драматичних творів "Іфігенія в Тавриді" (1898), "Вавилонський полон" (1903), "На руїнах" (1904), "Три хвилини" (1905), "У пущі" (1897—1909), "Бояриня" (1910), "Оргія" (1913) дослідити особливості художнього потрактування проблеми еміграції як складного процесу віднайдення себе.

Завдання статті — на матеріалі драматичних творів Лесі Українки дослідити образно-змістове наповнення психологічного простору героя-емігранта.

Життєпис і творча спадщина Лесі Українки широко представлені у літературознавчих працях як минулого століття, так і сучасності. Передусім це дослідження В. Агеевої, А. Бичко, О. Білецького, Т. Гундорової, Л. Демської-Будзуляк, М. Драй-Хмари, І. Журавської, Н. Зборовської, Л. Мірошніченко, М. Мороза, Я. Поліщука, Л. Скупейка, О. Ткаченко, О. Турган, С. Хороба та інших. Об'єктами наукових зацікавлень цих учених стали джерела творчості Лесі Українки, світогляд і суспільно-політичні погляди письменниці, художнє відображення стосунків митця й суспільства, творчість Лесі Українки в контексті зарубіжних зв'язків, феміністичні та модерністичні аспекти творчості, християнські мотиви й образи, питання свободи особистості тощо. Однак художня рецепція еміграції у драматургії Лесі Українки досліджувалася лише епізодично, в контексті окреслених наукових пошуків.

Вплив чужини на психоемоційний стан людини Леся Українка відчула на собі. Італія, Єгипет, Грузія, Крим — теплі "чужі" краї, де поетесі доводилося жити "життям оранжерейної рослини, відірваної від рідного ґрунту, а мусила жити, і живучи там, далеко від свого краю, думкою лишалася в нім" [цит. за: 5, 4]. Чужина тиснула камінними будовами, а "лісова натура" Лесі Українки рвалася до волинських лісів, сумувала за рідними туманами, дощем та ожеледдю. Однак чужина відкривала нові горизонти для духовного саморозвитку і самовдосконалення письменниці. Так, у Єгипті Леся Українка вивчає культуру народу, країни, її художні багатотомні пам'ятки, їй належить першість у донесенні їх до українського читача.

Проблема еміграції з різним ступенем змістового представлення художньо заявлена у творах "Іфігенія в Тавриді" (1898), "Вавилонський полон" (1903), "На руїнах" (1904), "Три хвилини" (1905), "У пущі" (1897—1909), "Бояриня" (1910), "Оргія" (1913). У художньому моделюванні проблеми еміграції Леся Українка обрала прикметний для її індивідуальної манери письма прийом звернення до світової культури, вічних сюжетів "...як до певної сукупності символів, образів, сюжетів, які можна переписувати і смисли яких можна

інтерпретувати по-іншому" [2, с. 245]. Так, дія драматичної поеми "У пущі" відбувається в XVII столітті, коли після розколу християнства пуританська громада змушена була покинути Англію і заснувати свою общину в пушах Північної Америки. В основу сюжету драматичного етюдю "Три хвилини" покладено події Великої французької революції, драматичної поеми "Кассандра" — міф про греко-троянську війну і загибель Трої. У драматичній поемі "Оргія" сюжет перенесений у Грецію II століття до н.е. тощо.

М. Євшан вважав такий підхід потребою звернення до сучасності, проєкцією життєвого ідеалу: "Приймаючи ціле насліддя культури і його заряд, вживаючись у вартості, установлені давнішими культурами, людина має тим краще виплекати свої природні почуття, а попри те здобути собі горішню, високу постать супроти життя, не затрачуючи в собі рівночасної органічної сполуки з його нервом і не відчужуючись від його потреб" [3, с. 374]. Відтак художнє осмислення реальних фактів, явищ і подій окресленого порубіжжя, зокрема еміграції, Леся Українка відтворила через уявно-візійні, віддалені у часо-просторовому та історико-конкретному вимірах ситуації, психологічні конфлікти, екзотичні сюжети тощо, пропустивши їх крізь світобачення і світовідчуття української людини.

Кінець XIX — початок XX століття окреслений пошуками нового філософсько-естетичного підґрунтя, що позначився і на художній рецепції еміграції в творчості письменників порубіжжя. Леся Українка як предстанниця неоромантичного світовідтворення зверталася не до типових, а до індивідуальних характеристик людини, ставила за мету засобами мистецтва оприявити секрети людської психіки, підсвідомі структури, психологічні чинники впливу на формування характерів персонажів. Мисткиня схилилася до думки, що "немає нічого в природі, ані в житті, що було б саме по собі, так би мовити, за правом народження другорядним; що кожна особистість — суверенна, що кожна людина, якою б вона не була, є героєм для себе самої..." [9, с. 253]. Відтак й історичний час Леся Українка відтворює через долю окремих людей, що, власне, позначалося і на художньому потрактуванні явища еміграції.

Леся Українка розширила і поглибила вже існуючий образ емігранта в українській літературі кінця XIX — початку XX століття. Своєрідним протиставленням героям-емігрантам Івану Загуменному ("Іван Бразилієць" Т. Бордуляка), Івану Дідуху ("Камінний хрест" В. Стефаніка), яких економічна нужда і безробіття, перспектива наймитства і жебрацтва гнали за океан у пошуках роботи, хліба, шматка землі, Леся Українка моделює інтелектуалізований образ емігранта, котрий обов'язково постає перед проблемою вільного вибору, бореться з повсякденністю, відстоює духовне наповнення особистості, відчуття нерозривного зв'язку з національним, намагається розібратися в собі, досягнути закони власного буття і буття серед інших. Адже світ, за Ж.-П. Сартром, є спільним світом, а розуміння "іншого" розкриває грані власної самоцінності: "Людина, яка усвідомлює себе через согіто, безпосередньо відкриває разом із тим і всіх інших, і до того ж як умову свого особистого існування... Щоб отримати будь-яку істину про себе, я маю пройти через іншого..." [7, с. 336]. Тому "бути" означає бути для інших, бути серед інших, ось чому людина іноді не витримує випробування самотністю і йде свідомо на загибель. Звідси пояснення трагічного кінця майже всіх героїв-емігрантів письменниці.

Втрата батьківщини, добровільна чи примусова, стала "межовою" ситуацією для героїв Лесі Українки, а "у межовій ситуації неможливе роздвоєння між національним, що виходить із глибинних джерел, і чужим" [4, с. 78]. Для героїв-вигнанців у драматичних творах Лесі Українки важливим є етап пізнання себе. Осмислення еміграції, або ж вигнання, першочергово

проявляється у прагненні людини у межах чужого простору відшукати глибоко в собі духовний стрижень, що є запорукою ідентифікування власного "я", своєї інакшості, неповторності, самості.

Художнє потрактування еміграції у драматургії Лесі Українки нероздільно пов'язане з міфологією пологону. Рабське існування, наголошує письменниця, є причиною зародження пасивності нації, якій постійно намагалися нав'язати відчуття меншовартості, відсутність будь-яких традицій, що проявилось у "хворобливій пам'яті, погано збагнутій тожсамості, фальшивих ідеологіях, в уражених сліпим болем чи згубним відчуттям зверхності традиціях..." [12, с. 16]. Переживання еміграції проявляється у споконвічному прагненні українців, як національної спільноти, пізнавати себе. Останнє досить широко актуалізувала Леся Українка в драматичних творах із еміграційною тематичною домінантою, окресливши процес духовного становлення особистості зокрема і нації в цілому у метафоричному пошуку шляхів до себе. Так, Елеазар ("Вавилонський полон") закликав вигнаний народ, який ще перебував на власній землі, шукати "...до святині шляху / Так, як газель води шука в пустині..." [10, с. 166], Тірца ("На руїнах") намагається розбудити вигнаний народ від сну, розчаровано усвідомлює: "Дух божий знайде сам мене в пустині, / а вам ще довгий шлях лежить до нього" [10, с. 182].

Народ, що живе лише спогадами про своє походження (спадкова арфа у драмі "На руїнах"), приречений на загибель, забуття, адже "розумова залежність від ідеї чи попереднього досвіду вадить цілісному посвідчуванню присутності тут і тепер" [12, с. 10-11]. Розвиток можливий за умови, коли кожен спробує створити щось своє, а не буде побиватися над минулим і плакати над могилами: "А ти будуй нову для себе хату, / не на могилу, на оселю дбай, / щоб не була чужою в ріднім краю" [10, с. 169]. В умовах закостенілих норм і порядків цілком закономірним бачиться сам процес еміграції і його доцільність у саморозвитку особистості зокрема і суспільства в цілому: "І я збагнув, для чого в край новий / Ізраїля виводив бог з Єгипту, — /інакше б той народ не став обранцем [11, с. 44]. Відтак для більшості емігрантів чужина стає поштовхом для переосмислення особистих і національних здобутків, переоцінки цінностей: "Відстань дає нову перспективу візії, зміна координат простору сприяє переосмисленню попереднього досвіду" [8, с. 246]. Так, вихований в Італії Річард Айрон, переїжджаючи до Нового світу, розумів, що "в новому краю треба хашів розчистити вперед чимало, а потім вже розпалювати багаття" [8]. Однак герой потрапляє в американські пущі, де перед ним розкриваються реалії справжнього життя його народу — "корчі з голоду" бідняків, факти наживи, нехтування законами моралі. Тут заборонене найцінніше для митця — свобода творчості. У Род-Айленді мистецький талант Річарда Айрона згасав через відсутність аудиторії, відірваність від ґрунту і традицій, зречення яких виявилися фатальними для скульптора.

Показовим символом упорядкованості світу, духовного і душевного ладу у драматургії Лесі Українки є образ дому, що набуває як прямого, так і символічного значення і позиціонується як печера, катакомби, тюрма, безодня, пустеля, дім неволі, новий край. Зокрема, Леся Українка застосовує образ тюрми на означення як чужини (у драмі "Бояриня" Московщина для Оксани подала як "неволя бусурманська", "темниця"), так і

рідного краю (Консьєржері для Жирондиста із "Трьох хвилин". У листі до М. Кривинюка у квітні 1897 року Леся Українка писала: "Дурна людська натура, отже ми, укр[аїнці], родимось, живемо і гинемо в тюрмі, і все не можемо до неї звикнути, а вирвемося із неї — сумуємо, немов за добром!..." [6, с. 381]. Так, душа Жирондиста сумує за мурами Консьєржері, бо вони були свідками героїзму, їм сповідано безліч дум і вчинків, лиш їм судилось бачити "і біль розлуки, й тугу поривання, / й високе щастя жертви для ідеї, / і муку сумнівів, і радість мрії, / і смерті неминучої трагізм" [10, с. 233].

Як відомо, світоглядно Леся Українка — як людина і як митець — формувалася найперше в родині, де високо цінувалося рідне слово, рідна пісня і належність до українського народу. Родинне коріння, національна приналежність займають вагоме місце і в ідентифікованні власного "я" героями драматичних творів. Так, Річард Айрон ("У пущі") гордий за приналежність до роду "незгідних", "незалежних", "рівноправців"; Антей ("Оргія") є спадкоємцем найціннішого, що створив мистецький геній давньогрецького народу, і як співець невіддільний від своєї країни Еллади і вважає, що мистецький хист має належати рідній землі; для Іфігенії Еллада, родина, слава на батьківщині, кохання до Ахіллея було тим, що протягом життя усутнювало логіку її існування; втрата батьків, родини, національної традиції змінили колір вільну козачку Оксану ("Бояриня") під тиском чужої культури і чужих традицій тощо.

Отже, художня рецепція еміграції в драматичних творах Лесі Українки моделюється в контексті неоромантичних пошуків доби. Герої в межах чужопростору намагаються відшукати себе через самопізнання, віднайдення духовного зв'язку із родиною, рідною землею.

Література

1. Гром'як Р. Еміграція і художня література: грані проблеми й аспекти дослідження // Давнє і сучасне. — Тернопіль: Лілея, 1997. — С. 247—251.
2. Гундорова Т. Проявлення Слова. Дискурс раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація. — Львів: Центр гуманітарних досліджень ЛДУ ім. І. Франка, 1997. — 297 с.
3. Євшан М. Критика. Літературознавство. Естетика. — К.: Основи, 1998. — 658 с.
4. Зеличенко А. Психологія духовності. — М.: Издательство Трансперсонального Института, 1996. — 400 с.
5. Історія української літератури. Кінець XIX — початок XX століття: У 2 кн. / За ред. проф. О. Д. Гнідан. — К.: Либідь, 2005. — Кн. 1. — С. 181—246.
6. Косач-Кривинюк О. Леся Українка: хронологія життя і творчості. — Нью-Йорк, 1970. — 935 с.
7. Сартр Ж.-П. Екзистенціалізм — это гуманизм // Сумерки богов. — М.: Политиздат, 1986. — С. 319—345 с.
8. Сиваченко Г. Візія Франції в емігрантських творах Володимира Винниченка // Наукові записки. — Випуск 92. — Серія: Філологічні науки. — Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. — С. 245—256.
9. Українка Леся. Винниченко // Винниченко В. Раб краси. — К.: Веселка, 1993. — С. 351—371.
10. Українка Леся. Твори: У 12 тт. — К.: Наукова думка, 1975. — Т. 3. — 400 с.
11. Українка Леся. Твори: У 12 тт. — К.: Наукова думка, 1975. — Т. 5. — 336 с.
12. Чижевський К. Чужий-Інша-Свої: розмова над берегом ріки. — Львів: Центр гуманітарних досліджень; К.: Смолоскип, 2011. — 96 с.

В статье на основе драматических произведений Леси Украинки исследуются особенности художественной трактовки проблемы эмиграции как сложного процесса обретения себя через самопознание, духовную связь с семьей, родной землей.

Ключевые слова: неоромантизм, эмиграция, познание себя, эмигрант, другой.

Research of emigration issue artistic interpretation peculiarities as a complex process of finding oneself by self-cognition, spiritual connection with family, native land that is based on the plays by Lesya Ukrainka, is conducted in the article.

Keywords: neoromanticism, emigration, self-cognition, emigrant, different.